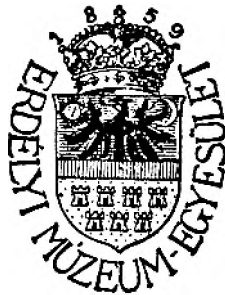

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK
175. SZ.

KÖZÉPKORI TEMETŐINK FELTÁRÁSMÓDJÁRÓL

ÍRTA
MÉRI ISTVÁN

KOLOZSVÁR, 1944

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ban összefüggések megfigyelése. E megfigyeléskor azonban arra kell törekedni, hogy az ne csak jelenlegi érdeklődési körünknek megfelelő rögzítés, hanem az összes megfigyelhető jelenségek egyenlő értékű felvételezése legyen. Az ásatónak tehát munka közben minden mozzanatot és jelenséget figyelnie és pontosan rögzítenie kell, mert ha egy ásonnyommal lennebb halad, a felső réteg összes jelenségeivel együtt visszavonhatatlanul eltűnik.

Megnehezíti a munkát az, hogy sok és esetenként különböző adottságokkal kell számolnia annak, aki a mult emlékeinek hiteles feltárására vállalkozik. Így elsősorban a feltáráshoz kerülő emlékek természete állítja más és más követelmények elé az ásatót. Más ugyanis egy temető és más telep feltárásának módja. Ez az elkülönítés korok szerint és azokon belül tovább is folytatható (őskori telep, középkori falu, vár; őskori, népvándorláskori temető; csontvázas, urnatemetkezés, stb., stb.). A feltáráskor a talajkülönbségek is a munka menetének esetenkénti módosítását kívánják. Másként kell dolgozni köves, agyagos, homokos,³ stb. területen. A terepalakulatokat is figyelembe kell vennie a kutatónak (sík terület, hegyoldal, stb.).

Mindezek azt eredményezik, hogy az általános ásatási alapelveket szinte minden esetben alkalmazni kell a helyi adottságokhoz. Nem beszélhetünk tehát egy minden korra és minden helyzetben érvényes ásatástechnikáról.

Az előző korok telepeinek és temetőinek rendszeres feltárása nagy multra tekinthet vissza. Az ásatások hosszú sora járult tehát hozzá az ásatástechnika módozatainak kialakításához. Magyarországon a középkor falvainak és azok temetőinek régészeti feltárása viszont csak az utolsó évtizedekben indult meg. Ez a munka olyan követelményekkel találta magát szemben, amelyeknek legyőzéséhez nem elegendők a korábbi telepek és temetők feltáráskor szerzett tapasztalatok és kialakult ásatási módszerek.

A szükségesnek mutatkozó különleges ásatási munkamenet kialakításának fontosságát növeli az a körülmény, hogy az Árpád-kori magyarság mindennapi életének kutatásában az e korbéli temetőknek rendkívüli jelentősége van. Amíg az első magyar századokból nem ástunk fel települést, ez az egyetlen tárgyi adattár, amelyből kiformálhatjuk az egykori magyarság életmódját. Szerencsére a temetők általában a halottal való bánásmód egy-egy társadalom gondolkodás- és életmódjára igen jellemzőek, s így még a leletekben szegényes sírok is becses segítséget jelentenek a munkában.

Említettem, hogy középkori temetőink más jellegűek, mint az előző korokból feltárt temetkezések. A korábbi temetők képe, még ha korban évezredek választják is el őket egymástól, egyöntetűek abból a szempontból, hogy egymásra temetkezést csak nagyon ritkán találunk. Több-

³ Értékes gyakorlati útmutatást nyújt Szabó Kálmán közleménye (*Folia Archaeologica III—IV. 286—7.*) kisebb leleteknek, főleg a földmunkával feldúlt sírok apróbb mellékleteinek homokból való összegyűjtésére (Rostarendszer).

féle oka van ennek, de az okok valamennyije végső elemzésben a temetkező nép élet- és településmódjában gyökerezik. Ezek a temetők ugyanis mindig a településen kívül vannak, s így határuk használatukkor a szükséghez mérten tágítható volt. Ennek következtében egészen a középkorig rendszerint egyrétegű temetőket találunk, amelyekben a sírokat egymástól bizonyos távolságra ásták. Feltáráskor tehát nagy vonásokban egységes szempontok érvényesíthetők.

Az ilyen temetők ásatásakor — akár kutatóárkos rendszerrel, akár egymáshoz csatlakozó szelvényekben tárják fel őket — a sírok egymástól függetlenül, olyan sorrendben bonthatók, amint az ásatás során a szelvény más-más helyén bukkannak rájuk. Egy-egy sír tehát jelenlétével együtt külön-külön rögzíthető (rajzolás, leírás) anélkül, hogy ezáltal a temető összképének kialakulását megzavarnák.

Ezzel szemben a középkori temetők a templom körül, rendszerint a település központjában voltak s így határuk a község kialakulása során megszabott területre korlátozódott. Az Árpád-házi királyok alatt törvények,⁴ majd mikor ezek jelentőségüket veszítették, a begyökeresedett hagyományokhoz való ragaszkodás készítette a lakosságot arra, hogy szinte a jelenkorig a terjeszkedés lehetőségétől megfosztott templomkörüli cintermet használja temetkezési helyül.⁵ Így a körülmények kényszerítő hatására bizonyos időközökben a temető elhagyott részeibe újra meg újra temetkeztek, aminek az volt a következménye, hogy az újabb temetkezésekkel a régibb sírok egy részét mindig megbolygatták. A középkori temetőkben tehát a sírok összezsúfolva, különböző szinteken vannak s így többségük részben, vagy teljesen bolygatott.⁶

A többrétegű, egymást átmetsző és szétdőlt sírok tömkelegéből kell

⁴ Lásd Szent László (I. 25.) és Kálmán (I. 73.) idevonatkozó törvényét. — Vö. Závodszky értelmezését: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904. 92.

⁵ A legtöbb esetben tehát nem beszélhetünk zárt középkori temetőről, hanem ugyanúgy, mint az alább ismertetendő kidei temető esetében is, a XIX. századig állandó temetkezések bolygathatták meg a temető régebbi rétegét. — Csak a múlt század vége felé korlátozza törvény a templomok körüli temetkezéseket. A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. XIV. t. c. 120–121. §-a értelmében a városok belterületén épülő új templomok körül sírkertek nem létesíthetők; az olyan régibb templomokban és azok körül levő sírkertekben, melyekben a temetkezés addig szokásos volt, csak abban az esetben temetkezhetnek továbbra is — hatósági engedéllyel —, ha a temetkezés a közegészségügyi érdekeket nem sérti. — Ez a törvény úgyszólván csak véglegesítette azt az újabbkori szokást, hogy a temetőket a városok és falvak peremére telepítették ki.

⁶ Ez természetesen nem vonatkozik olyan középkori településekre, ahol az élet, s így a temetkezés folytonossága is, valamilyen külső, vagy belső ok következtében rövid idő múltán véglegesen megszakadt. Ilyen ok például a falu elpusztulása. Az állandó ellenséges dúlás következtében sok olyan falunk pusztult el, melynek helyén később nem keletkezett újabb település. Más okok is hasonló eredményre vezettek. Így például ha a falu lakossága a közelben levő városba költözött, s így a falu lassan elnéptelenedve pusztulásnak indult.

az egyes sírokat kísérőjelenségeikkel együtt kihámozni. Ez pedig csak az összefüggések láncolatának pontos megfigyelése és lerögzítése által lehetséges. Ez már magában is megszabja, hogy a középkori temetők feltárása közvetlenül egymásmellé csatlakozó szelvények földjének teljes kitermelésével lehetséges, ahol tehát az ásatási terület határain belül egy talpalatnyi föld sem marad kiásatlanul. A kutatóárkos rendszernél az egyes árkok között kihagyott, tehát kiásatlan földszávok az ásatás területét darabokra tagolják s ezáltal az összefüggések kihámozását meggátolják.⁷

Még egy lényeges különbség van a korábbi és a középkori temetők között, melynek oka a keresztény túlvilág-szemléletnek a pogányéval homlokegyenest ellenkező felfogásából fakad. Ez a felfogás a sírokban is visszatükröződik. A pogányságnál a halál az élet túlvilági folytatásának kezdetét jelenti. Ezért a halott mellé rakják mindazt, amire annak a túlvilágon szüksége lesz. Emitt a halállal a test megsemmisül, s csak a földi dolgoktól megszabadult lélek él tovább: a halottal — a magyar keresztény korszaknak főleg első századaiban — úgyszólván semmit sem temetnek el.

A korábbi temetők sírjai tehát általában korhatározó leletekben gazdagabbak. Egy-egy sír mellékletei nemcsak annak korát szabják meg, hanem belőlük az egész temető korára is következtethetünk. A temető korának néhány sír mellékleteiből való megállapítása annál inkább lehetséges, mivel e temetőket általában sokkal rövidebb ideig használták, mint a középkoriakat, tehát a sírokat korban aránylag nem nagy időköz választja el egymástól.

Mint említettem, a középkori sírok leletekben szegényesek. Sokszor a melléklet nélküli sírok egész sorozatára bukkanunk. Azonkívül

⁷ Ezt egy más jellegű temető feltárásakor személyesen tapasztalt példával szeretném megvilágítani. Abban az időben, mikor az első ásatásokon vettem részt, évtizedek hagyományaként kutatóárkos módszerrel ástam az egyik avar temetőben. A kb. 60–80 cm vastag humuszréteg alatt szinte kőkeményesű sárga agyagos talaj következett. Az aránylag mély (150–250 cm) sírok határa ebben a földben élesen kirajzolódott. Az egyik árok falában a sírok között egy sekélyebb mélységű, de sokkal szélesebb bevágást figyeltem meg, mely az agyagos talajba alig 15–20 cm-re nyúlt bele. Ennek okát kutatva a bevágás egész területéről elhanyagtam a földet. A feltárás során egy nagyjából négyzetletes, vízszintes aljú gödör alakult ki, melybe fej- vagy lábfeleli végével több sír nyúlt bele. Ez a gödör tehát az említett sírokat összekötötte s ezáltal mintegy egységbe fogta. Közepén és sarkaiban tüzelési nyomok között edényeket és edényeserepeket találtam. — Kétségtelen, hogy itt halotti szertartás (vagy szertartások) helye és emlékei maradtak fenn. Ha történetesen a humuszréteg alatt nem világos agyag következik, vagy ezt a gödört nem ássák az agyagig, a kutatóárkos rendszer miatt a leírtak nem kerültek volna napfényre. Hány hasonló jelenség maradhatott megfigyeletlenül a fenti ásatási módszer következtében? — Kétségtelen, hogy e módszernek is megvan a maga jelentősége, alkalmazásának helye és ideje olyankor, amikor nem nagyobb összefüggő terület feltárásáról van szó. Például telep hitelesítésekor, ásatás kezdetén a sírok fekvésének, épületromoknál a falak irányának megállapításakor, stb.

az egymásra zsúfolódó temetkezések következtében olyan sírok feküdhetnek egy szintben, egymás mellett, melyeket korban négy-öt évszázad választ el egymástól. Egy-egy sír tehát önmagában nem határozza meg a temető korát, sőt a leletszegénység még az egyes sírok közelebbi meghatározásának lehetőségét is erősen korlátozza. A középkori temetők szerkezete és a síroknak leletekben való szegénysége tehát egyaránt szükségessé teszi, hogy a sírokat összefüggésben tárjuk fel.

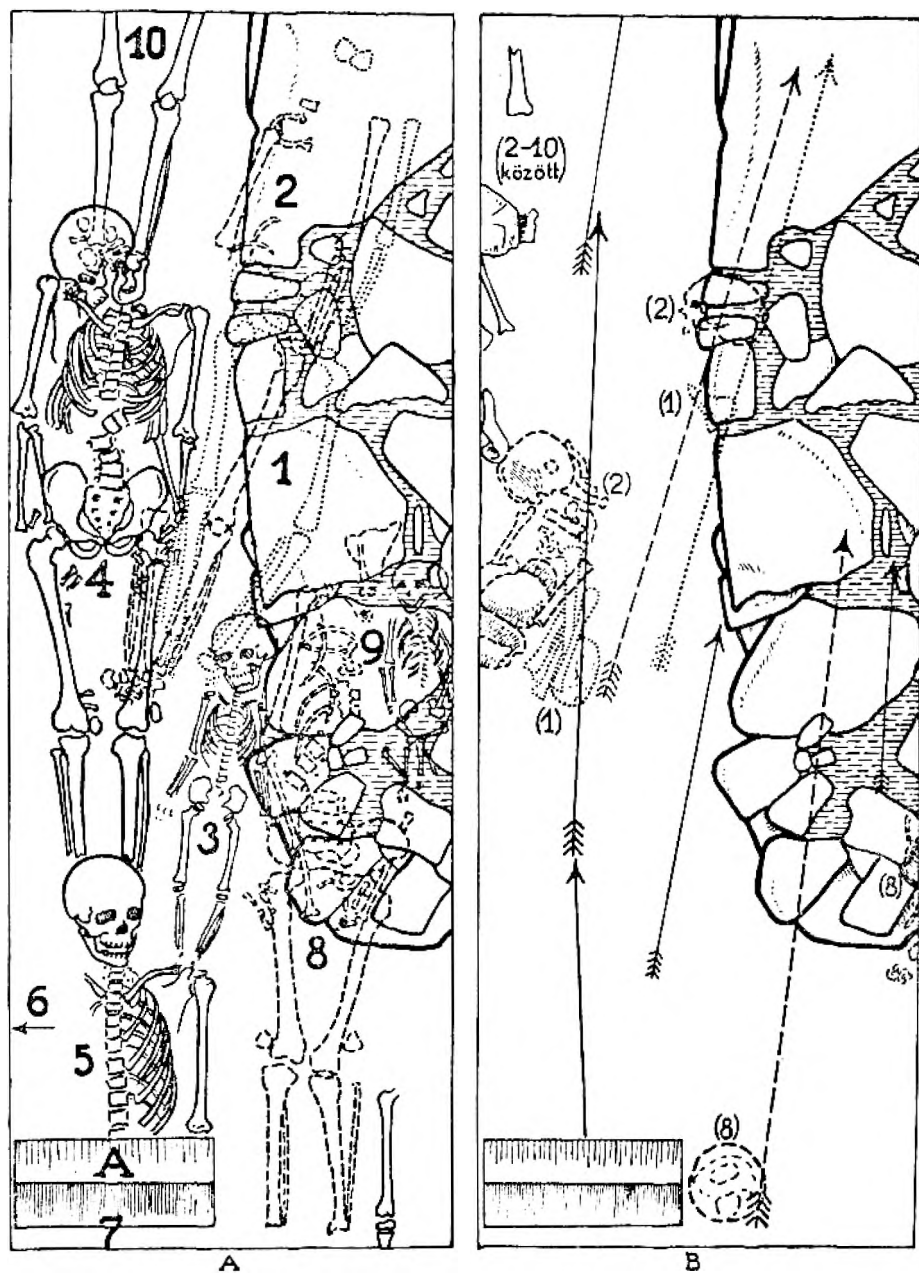
Ezek a jellegzetességek már nagyjából megszabták az Erdélyi Tudományos Intézet kutatómunkája keretében a kidei temető feltárásakor követendő eljárásokat. A következőkben a fenti vázlatba illesztettem be megfigyeléseimet, az adott körülmények között szükségessé vált s az általánostól többé-kevésbé eltérő gyakorlati megoldásaimat.

A kidei ásatás területéről. Az ásatás a templom mellett két helyen folyt: a templom előtt 9 x 9.5 m-es nyugat felé erősen lejtő területen és a templom mögött 3 x 5.5 m-es nagyjából sík területen. Az előbbi négy egymáshoz csatlakozó szelvényben tártuk fel, az utóbbi egy szelvény volt. A két ásatási terület helyzetét teodolittal a templomhoz mértem be.⁸ Az egyes szelvényeken belül a méréseket a szokott módszerek egyikével végeztem. A szelvény két, egymásra merőlegesen álló oldala mellett zsinógot húztam ki s az egyes pontok távolságát mindkét oldaltól bemértem (koordináta rendszer).

A felszíni nyomok alapján a templom körül középkori temetőt vártunk, s csak az ásatás folyamán derült ki, hogy ide a XII. századtól a XIX. századig szakadatlanul temetkeztek. A sírok száma tehát a területhez viszonyítva igen nagy volt: A templom előtt 83, mögötte 33 sírt tártunk fel, nem számítva a teljesen széthányt sírok nagy tömegét. A temetkezési rendszer következtében a feltárt síroknak is több, mint a fele bolygatott volt s amellet a hanyott csontok szinte áttekinthetetlen összevisszaságából kellett őket kihámozni.

A temető feltárásának nehézségeit más tényezők is növelték. A templom előtti ásatási szelvényekben a laza földréteg alatt kb. 80—160 cm mélységben nyers sziklaréteg volt. A sírgödöröket néhány kivételével e réteg szintjéig ásták. Az az eset állott tehát fenn, hogy helyenként XII. századi sírok XIX. századiakkal egy szintben feküdtek. Egymásra temetkezést az ásatási szelvénynek csak a keleti felében találtunk, ahol a felső földréteg vastagabb volt és természetesen a templom mögötti szelvényben, ahol sziklás rétegre a legmélyebb sírok szintjében sem bukkantunk. A helyzet összebonyolításához az is hozzájárult, hogy a sírok korhatározó leletekben — ami ilyen korú temetők-nél általános — igen szegényesek voltak. Jóformán csak minden tizedik sírban találtunk mellékletet s ezek egy része még csak nem is volt korhatározó. Ezekhez járult még az is, hogy a csontvázakat az agyagos föld rosszul konzerválta s amellet még tekintélyes részüket kötörme-

⁸ Minthogy a temetőnek ez alkalommal csak egy részét tártuk fel, s az ásatás folytatására esetleg csak hosszabb idő múlva kerülhet sor, e rögzítés pontosságára igen nagy gondot fordítottunk, hogy az eddig feltárt területek határa könnyen és biztosan megtalálható legyen.

1. kép. Részlet a kidei temetőből

A. Csontvázak

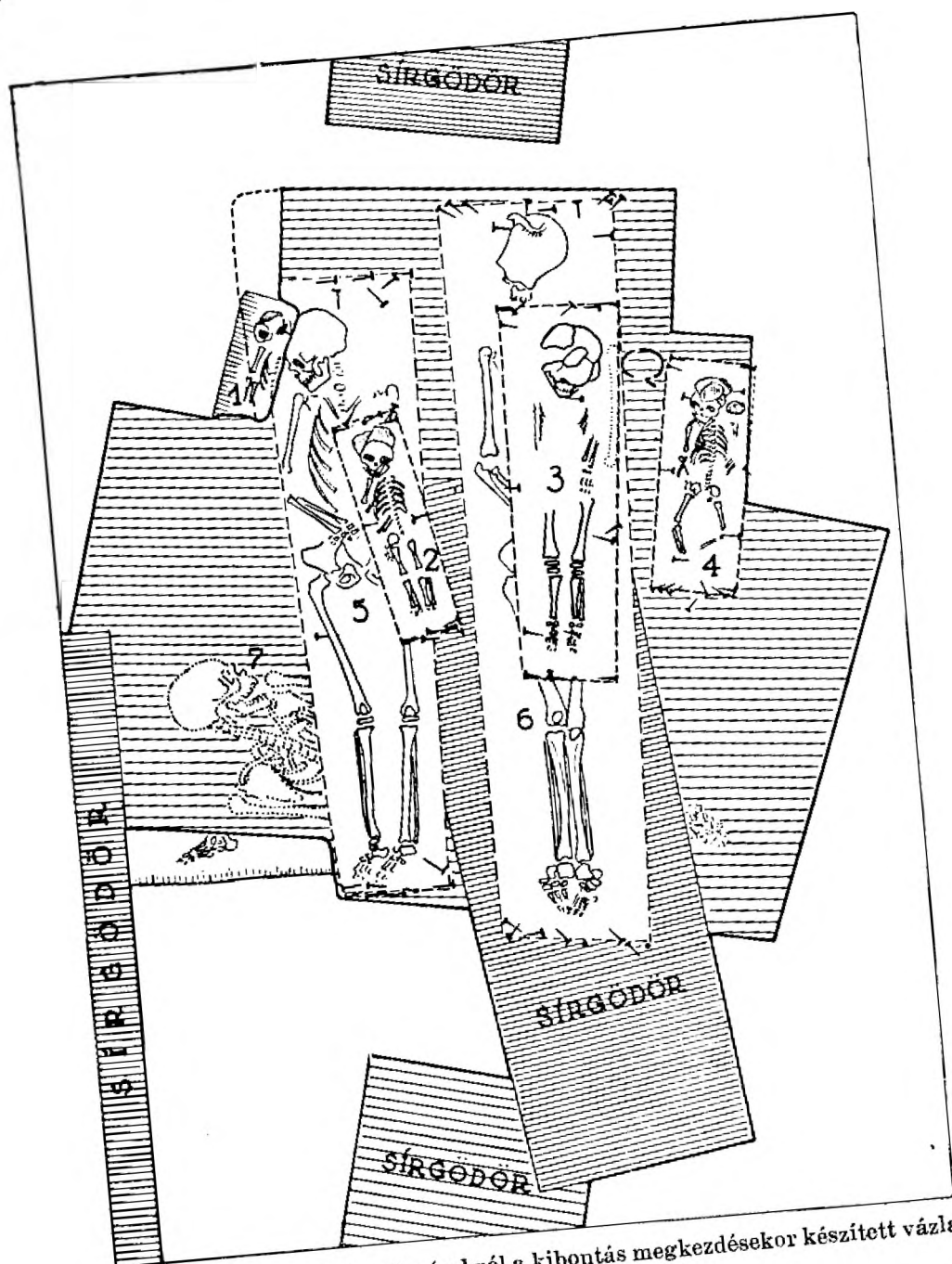
B. Szétbolygatott csontok

lékből kellett kihámozni. Végül meg kell még említenem azt, hogy a sírok között egy négyszögletes (4.5 x 4.5 m), egy méter falvastagságú építmény alsó alapköveire is rábukkantunk, melyek a régibb temetkezések egy részén állottak. Sírok tehát nemcsak mellettük, hanem alattuk is voltak.

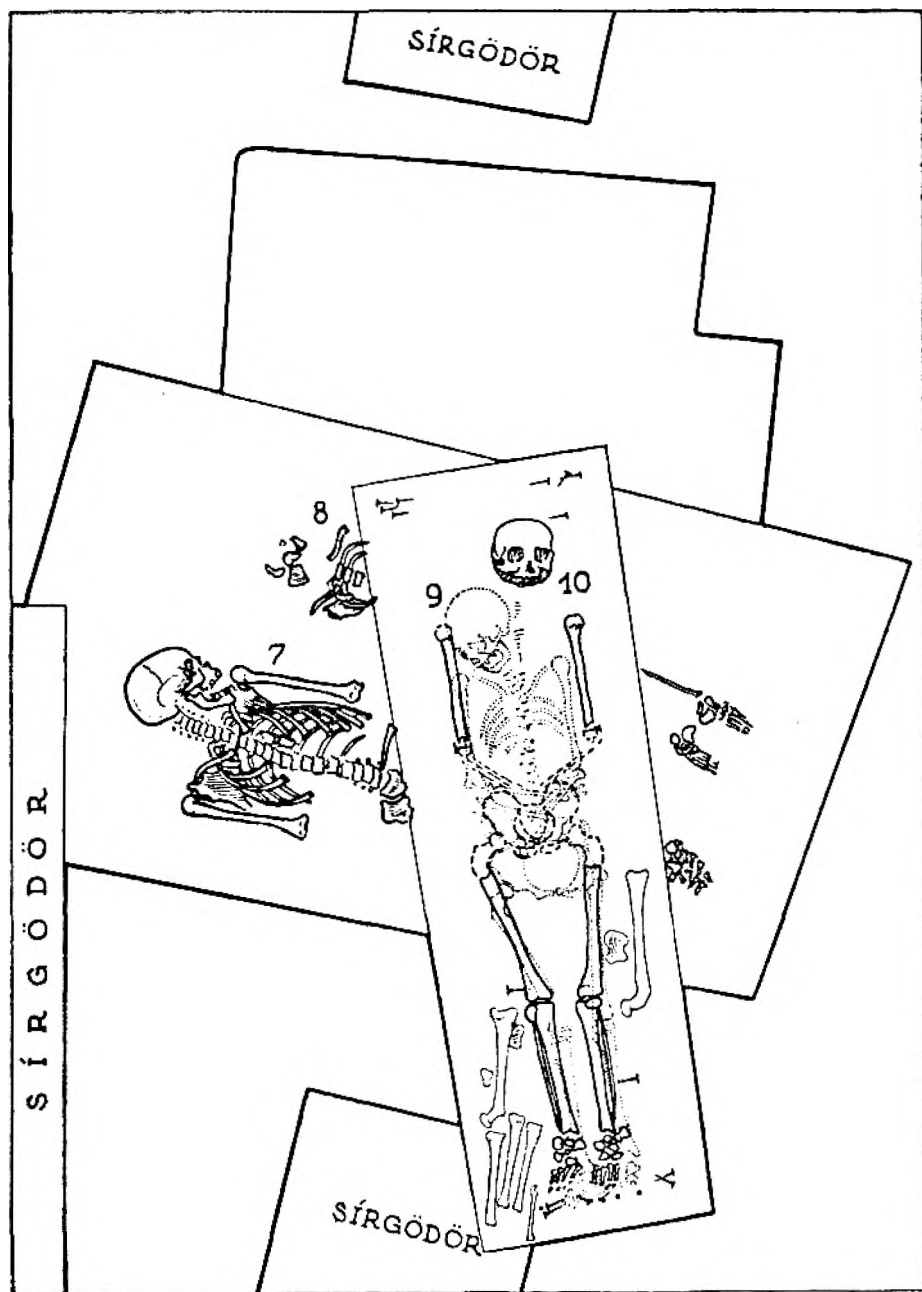
A sírok kibontásáról általánosságban. Az említett körülmények a sírkibontás munkamenetének új módját tették szükségessé. Legtöbbször nem egyes sírokat tártunk fel, hanem egymással területileg összefüggő sírcsoportokat bontottunk ki egyszerre. Ez a módszer a munkát kétségtelenül megnehezítette és meglassította, viszont a sírok, illetőleg csontvázak egymáshoz való helyzeti és időbeli viszonyának megállapítását nagy mértékben elősegítette, s ezáltal a feltárt területen a temetkezések teljes kópének könnyebb áttekintését tette lehetővé. Plynformán az egymást metsző sírok egy-egy csoportján végighaladva legtöbbször legalább is hozzávetőlegesen sikerült a melléklet nélküli sírok korát is rögzítenünk. Például előfordult, hogy a leletek alapján az Árpád-korból keltezhető sírtól az egy szintben fekvő s egymást megbolygató sírok láncolatán keresztül egy szintén leletekkel meghatározott XVIII. századvégi sírig jutottunk. A két megszabott korú sír között a közbeeső melléklet nélküliek korát is kikövetkeztethettük.

Az 1. képen a temető térképének egy kis részletét mutatom be (A), amelyen a temetkezések egymásutánja jól megfigyelhető. A bemutatott sírok egy része a fennebb említett kőalapozás alatt feküdt (1—2, 8—9). Az egymás fölött fekvő csontvázakat alig néhány cm-es földréteg választotta el egymástól. A sírok az alábbi sorrendben következnek egymás után. Legkorábbi temetkezés az 1. számmal jelölt (a váz körvonalai pontozottak).⁹ Árpád-kori hajkarikák szabták meg korát. Utána a 2. számú következik. A halottat közvetlenül az előbbire temették rá, úgyhogy annak koponyáját a sír megásásakor le is vágták; csak néhány töredék maradt meg belőle. A 2. sír csontváza is bolygatták; koponyáját a kőalapzat készítésekor ásták ki, míg jobb oldalát a 9. sír ásásakor bolygatták meg (jobb felkarsontja másodlagos fekvésben van, alkarja, medence- és combesontja hiányzik). A 3. számú gyermekváz részben a 2. fölött fekszik, tehát korban utána következik. Erre viszont a 4. halottat temették rá. Az utóbbi lábszárát boka fölött a következő (5) temetkezéskor vágták el. A két utóbbi nagyjából egy szintben fekszik. Az 5. sír vázának jobb felét (kar és bordák) szintén újabb sírásáskor vágták el (ez a sír — 6. — a kimetszett szelvényrészletből kiesik), míg a megmaradt részét könyöktől lefelé a korban legfiatalabb temetkezés alkalmával vágták le. Az utóbbi sír (7) teljes terjedelmével kiesett az ásatási szelvényből s így nem bontottuk ki. Meglevő sírkövén (A), bár erősen rongált felületű, többek között 17. évszámot olvashattunk ki, tehát a halottat a XVIII. században temették el.

⁹ A képeken bemutatott sírokat úgy számoztam be, hogy közöttük az eligazodást lehetőleg megkönnyítsem. A számok tehát nem egyeznek azokkal, melyeket a sírok a feltárás során kaptak.

2. kép. Egy más alatt fekvő sírokról a kibontás megkezdésekor készített vázlat

3. kép. A 2. képen bemutatott sírsoport legalsó sírjának kibontásakor készített vázlat

A többi sírok a leírt rendszerbe a következőképpen illeszthetők be. A 8. csontváz jobb oldalát a vele nagyjából egy szintben fekvő 3. sírral részben megbolygatták (az alkarcsontok rendetlenül fekszenek), tehát korban annál idősebb. A 9. csecsemő sírjának ásásakor a 8. váz felső részének bal oldalát a koponyájával együtt széthányták (a koponya helyén a bal lapockacsont feküdt); a 8.-nál tehát későbbi temetkezés. A 10. váz lábfejesontai a 4. koponyája alá nyúlnak, vagyis a 4.-nél korábbi temetkezés, viszont sírgödre ásásakor a 2. váz jobb felét megbolygatták, annál tehát későbbi. A legkorábbi (Árpád-kori) és legkésőbbi, XVIII. századi sír kivételével a többi korhatározó adatot nem szolgáltatott.

A bemutatott szelvényrészben a földréteg vastag volt s így a temetkezésekkor a sírgödöröket e szakaszban aránylag elég mélyre áshatták, anélkül, hogy a korábbi sírokat meg kellett volna zavarniok. Ezért alakulhatott ki itt a sírok egy részének nagyjából bolygatatlan egymásföhlöttisége (1—4, 10. sír) s ezért találtunk itt a többi részhez viszonyítva aránylag kevesebb széthányt csontot. Az utóbbiakat külön mutatom be azért, hogy az amúgy is zsúfolt csontvázak áttekintését ne zavarják (1. kép B; a nyilak az előbb leírt csontvázak hossztengelyét, a bolygatott csontok mellé írt számok pedig azt a sírt jelölik, amelynek szintjéből előkerültek). A két kép együttese adja a temető szerkezetének teljességét.

Mivel a síroknak egymáshoz való viszonyában a legnagyobb változatosságot tapasztalhattuk, természetesen a fenti eljárást nem meren, hanem a helyzetszabta körülményeknek megfelelően rugalmasan alkalmaztuk. Például egyes sírokat is tártunk fel külön-külön, ha azok a többiekkel kapcsolatban nem voltak; egy-egy sírcsoportban az egymás alatt fekvő sírokat is egymás után kellett kibontanunk, viszont hat-nyolc sír együttes kibontása is előfordult.

A sírok rajzolása. Az eddigiekből következik, hogy fokozott fontossága volt annak, hogy a sírok részletes leírása mellett összefüggésüket megfelelőképpen ábrázoljuk is. A sírvázlatok elkészítésének mintájául a LÁSZLÓ GYULÁTÓL bevezetett és rendszeresített sírlapokat vettem; ezek szerkezetükből következő könnyű és egyszerű kezelés mellett kiválóan alkalmasak a sírok képének megelevenítésére. Az alap gondolatot tehát megtartva, csak az ábrázolásmód rendszerén változtattam. Ezek a sírlapok ugyanis egy-egy sír szemléltető bemutatására szolgálnak, a kidei temetőben viszont legtöbbször nem egyes sírokat, hanem olyan sírcsoportokat kellett felvázolni, amelyek egymással vízszintesen (egymásmellettiség), vagy függőleges irányban (egymásföhlöttiség) valamilyen kapcsolatban voltak.

A vázlatok készítésekor mindig azt a megoldást választottam, amely az adott helyzetben legmegfelelőbbnek látszott arra, hogy az összefüggések egymásutánja könnyen követhető legyen. E vázlatkészítés módzatainak határai azonban annyira egymásba olvadnak, hogy esetenkénti alkalmazásukra szabályokat felállítani nem lehet. Éppen ezért csak nagy vonásokban körvonalazhatom az alkalmazott munkamenet változatait.

Az egyes szelvényekben talált nagyobb sírsoportoknál általában kétféle megoldást alkalmaztam. Egyik esetben a sírsoportot csak nagy vonalaiban vázoltam fel egy lapra, hogy a sírok összefüggését érzékeltessem. Azután a beszámozott sírokat külön-külön sírlapra vettem részletes rajzukkal és leírásukkal együtt. Ezt a rögzítésmódot többnyire akkor alkalmaztam, ha a csontvázak egymás fölött feküdtek s mellékletük volt. Arra törekedtem, hogy a külön lapra rajzolt sír környezetébe minél könnyebben beilleszthető legyen. Ezért gyakran annak sírképén a felette levő rétegből felszedett váz körvonalait is jelöltem halványan, vagy az alatta mutatkozó másik sírgödörnek, vagy a csontváznak látható részeit is feltüntettem.

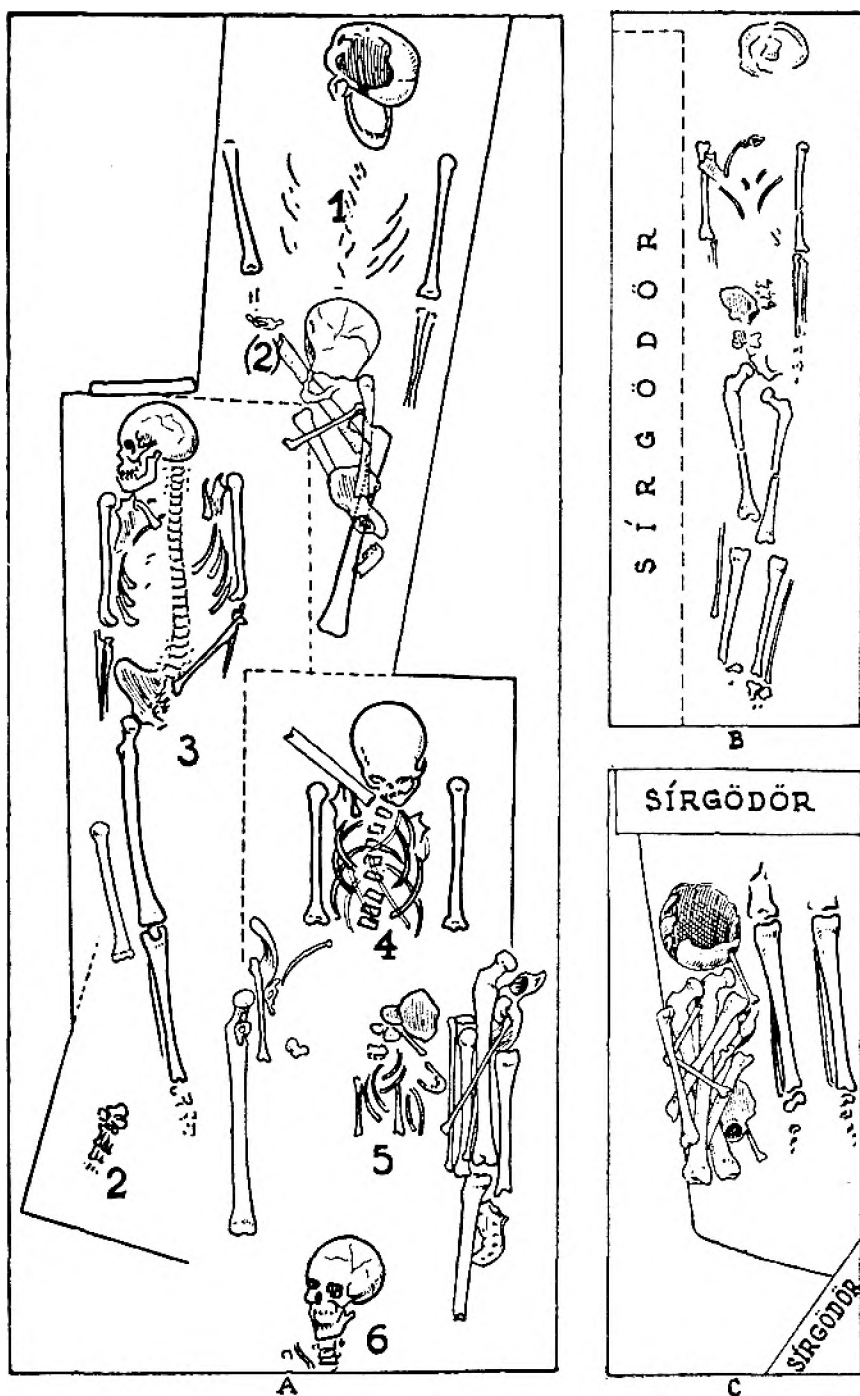
A most leírt munkamenetet két példával szemléltetem. A 2. képen az egyik sírsoportról a kibontás megkezdésekor készített vázlatot mutatom be. A sírgödörnek csak az egymásba olvadó külső határvonala rajzolódott ki. Az egyes sírok határát a koporsószegek s némileg a koporsódeszkák maradványai mutatták. Legfelül gyermekek feküdtek (1—4), ezek alatt két felnőtt (5—6), míg lennebb már kibontakozóban volt egy keresztben fekvő következő csontváz. A 3. kép az előbbi sírsoport legalsó (10) sírjának kibontásakor készített sírvázlatot mutatja. Ugyanabból a sírgödörből már egy másik csontvázat (9) is kiemeltünk (pontozott vonallal jelölve). A 7. és 8. sír magasabb szintben feküdt s így ezeket a sírgödör ásásakor keresztülvágták. Az ekkor kiásott csontjaik egy részét a sírgödör jobb alsó sarkába, a koporsó mellé dobták.

A másik esetben az egész sírsoportot rajzban véglegesen egy lapra rögzítettem, s az egyes sírok adatait több hozzáfűzött lapra írtam. Főleg akkor jártam így el, amikor a csontvázak nagyjából egy szintben feküdtek s leletekben szegények voltak. Ilyen sírok vázlatát ábrázolja a 4. kép A. A számozás a temetkezések egymásutánját mutatja. A 6. számú csontváz többi részét is levágták egy következő temetkezéskor. A sírok szintjében fekvő bolygatott csontokat vékonyabb vonallal jelöltem. Ilyenkor is előfordult, hogy a csoportból egyes sírokat külön rajzban kiemeltem. Például ha a csontváz koporsóban feküdt, mellékletei voltak, vagy körülötte sok bolygatott csont volt, stb. Ha egy hosszabban összefüggő sírsoportot két részletben kellett ábrázolnom, a másodikon az előzőből a folytatásként csatlakozó utolsó sírokat újra feltüntettem, hogy a folytonosság követhető legyen.

Sokszor a sírok zsúfoltsága is szükségessé tette egy-egy részlet kiemelését, de ilyenkor is a környezetével együtt rajzoltam azt le. Azok a csontvázak, amelyek a többiekől elkülönülve feküdtek, természetesen szintén külön lapokra kerültek.

Ezek a vázlatok a temető összesített térképének megrajzolásakor is nagy segítséget jelentettek. A helyszínen készített térképre az ilyen szerkezetű temetőknél minden kis részletet rávetíteni lehetetlen, viszont a részleteknek sokszor igen nagy jelentőségük van.

A teljesen szétbolygatott sírokkal kapcsolatos megfigyelések. A temető rendszerébe a széthányt csontok is beletartoztak s így kibontásukra és rajzolásukra ugyanolyan gondot for-

4. kép. A. Egy szintben fekvő és egymást metsző sírokról készített vázlat
 B. Új sírgödör ásásakor keskeny helyre szorított régibb csontváz
 C. A sírásáskor talált csontok a lábszár mellé egy csomóba rakva

dítottunk, mint a rendes sírokéra. A feltáráskor már csak azért is fokozott gondossággal kellett dolgoznunk, mivel sokszor igen nehezen ismerhettük fel azt, hogy a nagy összevisszaságban mely csontok fekszenek bolygatatlanul s melyek a bolygatottak. Ez a munkamód tette lehetővé, hogy még a teljesen szétbolygatott, illetőleg széthányt sírokkal kapcsolatban is tapasztalatokat gyűjthessek. A széthányt csontok helyzete alapján ugyanis a következőket figyelhettem meg:

1. A sírgödör ásásakor talált csontokat, legalább is a nagyobbakat (koponyát, hosszúcsontokat) szép rendbe, egy csomóba az új sírgödörbe, jobb vagy baloldalt az újonnan eltemetett mellé rakták. Többnyire a sírgödör jobb alsó sarkába, a lábszár mellé tették ezeket (4. kép C: azt a csontvázat, amely mellett a csonthalom fekszik, térd felett szintén elvágták egy újabb temetkezéskor).

2. Más esetben a sírásás közben talált csontvázak csontjait oldalt tölték, s így azok keskeny helyre összeszorítva mutatkoztak az új váz mellett. Különösen akkor fordult ez elő, amikor az új sírgödör mélysége a régiével egyezett. A félretolt csontok összefüggése néha még teljesen (4. kép B), vagy részben felismerhető volt, gyakran azonban már teljes összevisszaságban feküdtek.

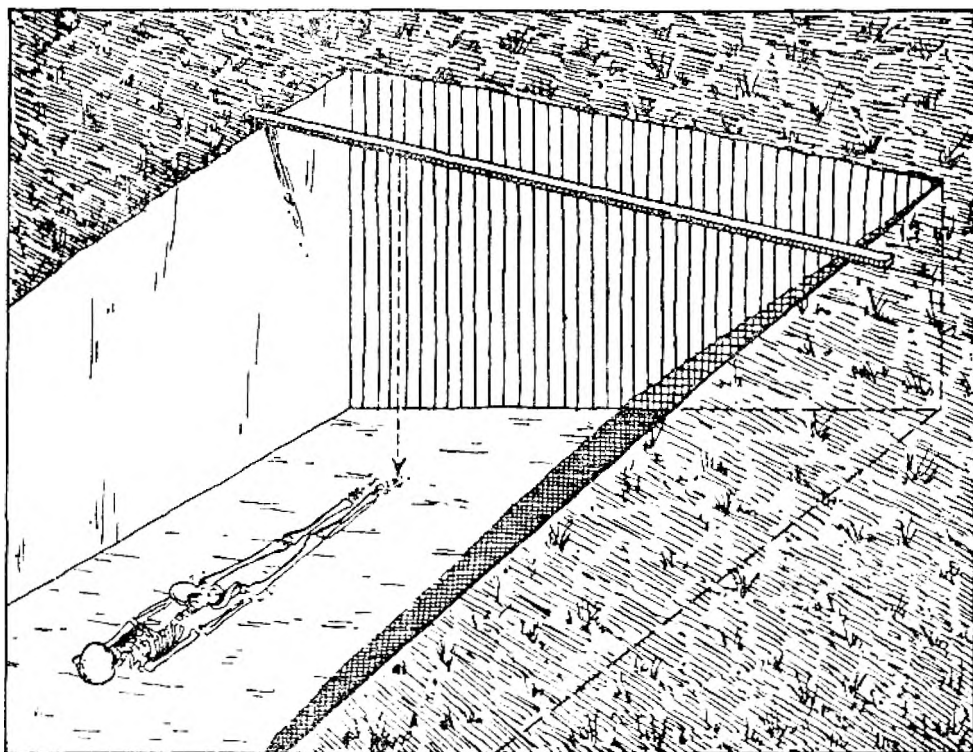
3. Azt is megfigyelhettem, hogy a talált csontokat, vagy legalább is egy részüket benne hagyták a sírgödörben. Ilyenkor általában nem rendbe helyezték el őket, hanem az összegyűjtött csontokat a koporsó elhelyezése után, de a gödör betemetése előtt melléhányták. Ezek a csontok tehát még nagyjából a sírgödör feneke táján vannak (lásd pl. a 3. képen a 10. sírt).

4. Igen gyakori az is, hogy a sírgödör ásásakor talált csontvázakra nem voltak tekintettel, hanem szétvagdosva, szétzúzva kidobálták őket, úgyhogy az új sírgödörbe legfennebb annyi került vissza belőlük, amennyi a kihányt földben maradt. Ezek tehát az új sírgödör különböző szintjéből, nagyrészt darabokra törve kerültek elő. — Az 1—2. alatt említettek elsősorban a legrégebbi temetkezések mellett fordultak elő, a 4. alatti pedig a legkésőbbi síroknál.

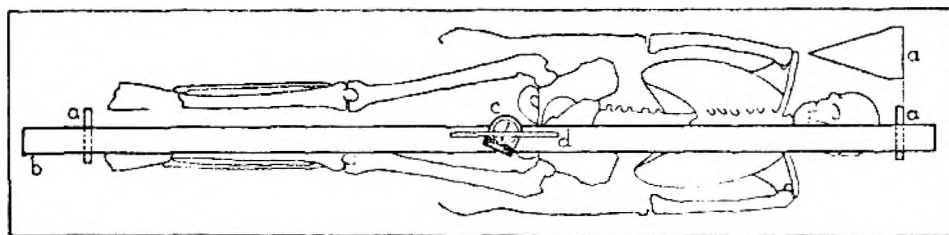
A sírásás közben talált csontokat tehát a különböző korokban más-ként kezelték. Ez nyilván az ősök iránti kegyelet, vagy a halottaktól való félelem megnyilvánulásának az idők folyamán történő átalakulását tükrözi vissza.

Célravezetőnek látom, hogy a nagy összefüggések vázolása után néhány olyan apróbb megfigyelést és eljárást is közöljek, melyek az egyes sírok feltáráskor adódtak. Míg az előzőek általánosságban is hozzájárulhatnak a középkori temetők feltárásmódjának kialakításához, az utóbbiak egyes esetek, melyek nem szükségszerűen ismétlődhetnek a különböző temetőkben.

A sírok mélységének bemérése. A templom előtti ásatási szelvények felszínének említett erős K—Ny-i lejtése következtében az eredetileg vízszintes aljúra ázott sírgödörökben fekvő csontvázaknál a fej és láb mélysége különböző volt. A sírok mélységének szokásos bemérésére ebben az esetben tehát egyetlen adat nem volt elég. Vethettem volna egy középértékű számot — a fej és láb mély-

5. kép. A sírok mélységének bemérése lejtős területen

6. kép. A sírok tájolásának bemérés módja

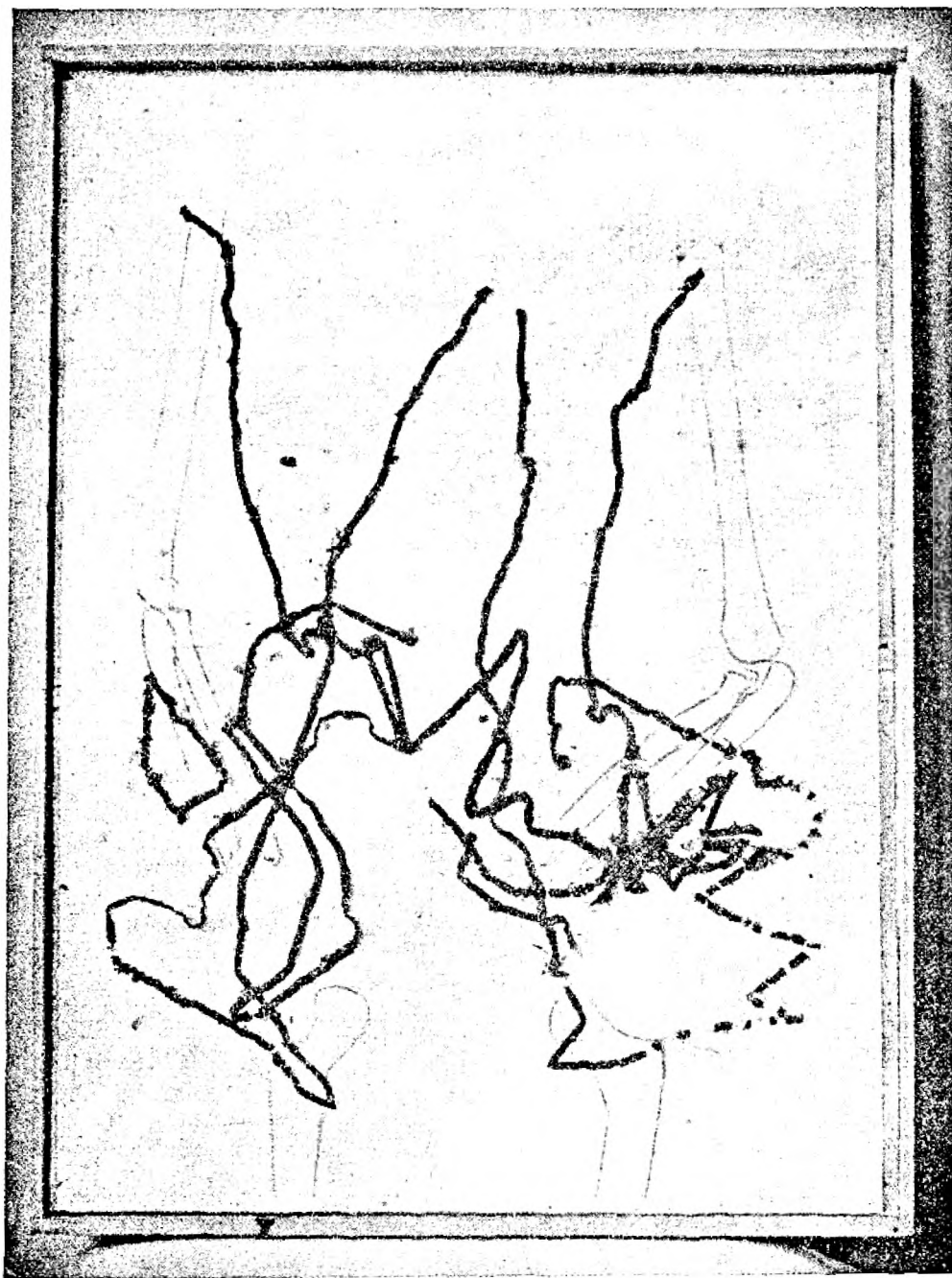
ségének középárányosát — de ez nem lett volna hiteles. Ezért minden sírnál két mélységadatot (fej, láb) vettem fel. Ezek segítségével nemcsak a váz pontos mélysége rögzíthető, hanem ezekkel az adatokkal egy-egy sír fölött a felszín lejtése is megállapítható.

A sírok mélységének megállapításakor még egy másik tényezővel is számolnunk kellett. A sírok mélységét mindig a jelenlegi földfelszíntől mérjük. Az ásatási szelvényben fekvő csontvázak fölé az elásott felszínt rendes körülmények között úgy állítjuk vissza, hogy a bemérendő pont fölé vízszintesen az árok szélét átérő lécet fektetünk, s ettől mérjük annak mélységét. Az említett ásatási terület felszíne azonban nemcsak K—Ny-i irányban, hanem É—D-i irányban is lejtett. A terep ilyen alakulása miatt a K—Ny-i hossz tengelyű szelvény É-i és D-i falának szemközti pontjai nem feküdtek egy szintben. Tehát akár melyik oldal szintjét vettem volna bemérési alapul, a kapott méret nem felelt volna meg a valóságnak. Ilyen esetekben tehát a mérendő pont felett a szelvény irányára keresztbe fektettem a lécet, melynek vonala így jelezte a felszín lejtését (5. kép).

A sírok tájolásának bemérése. A sírok tájolását a szokásos módon mértem be. E mérés pontos és gyakorlatilag könnyen megoldható módja a következő: A koponyához és a lábhoz a váz középtengelyére keresztben egy-egy kihegyezett végű deszkadarabot szúrunk a földbe (6. kép *a*). Ezekre vízszintesen egy lécet fektetünk, úgy, hogy annak egyik széle a váz középtengelye fölé essék (*b*). A lécre helyezett s É—D-i irányra beállított iránytű (*c*) középpontján át a lécszélel párhuzamosan vonalzót fektetünk (*d*). A vonalzó iránya mutatja a váz tengelyének az É—D-i iránytól eltérő fokszámát.

A sírok tájolásának beméréséről még meg kell jegyeznem, hogy tulajdonképpen nem a csontvázak, hanem a sírgödörök helyzete az irányadó. Ezeket ásták ugyanis a világtájak szerint; a halottak viszont nem mindig kerültek a sírgödör tengelyébe, hanem kisebb eltérések tapasztalhatók. A kidei temetőben a földet — amint láttuk — a megismétlődő temetkezésekkel át- meg átforgatták, a különböző korú sírok összezsúfolva a legtöbbször egy szintben feküdtek, ezért sírgödörük alakját és méreteit a legtöbb esetben nem állapíthattuk meg; jóformán csak a kevert föld alatti körétegbe belevágott néhány újabbkori sírgödör méreteit és tájolását figyelhettük meg. Emiatt a tájolás alapjául egyöntetűség kedvéért mindenütt a csontvázak tengelyét vettem, bár egyes sírokban, melyekben a sírgödör formája mellett a koporsó nyomait is megfigyelhettük, legtöbbször a koporsó s így természetesen a benne levő váz sem feküdt a sírgödör tengelyében.

A koporsók bemérése. A temető újabbkori sírjaiban a koporsó használatát mindenütt megfigyelhettük. A koporsók azonban a roszszul konzerváló földben elpusztultak, úgyhogy a legkésőbbi sírokban is csak jelentéktelen famaradványokat találtunk. Ezek tehát a koporsó alakjának helyreállítására elégtelenek voltak. Bármennyire elpusztult is a koporsó, a deszkáit összetartó szegek megmaradtak s ha ezek közül egyesek a koporsó összeroskadása, vagy a föld nyomása következtében el is csúsztak helyükről, illetőleg mélyebb szintbe sülly-

7. kép. Léckeretbe erősített m/m papirosra, eredeti fekvésének megfelelően felragasztott paszomány

lyedtek, eredeti irányukat többnyire megtartották. A koporsó méreteinek megállapításához ezeknek a koporsószegeknek a helyzetét vettem alapul. A koporsó összeroskadása folytán nehézségek főleg csak a koporsó magasságának megállapításában merültek fel.

Beméréseimnél a következőket tartottam szem előtt:

1. A koporsó tetejébe vert szegek függőlegesen, fejjel fölfelé állnak.
2. Az oldalába vert szegek viszont vízszintesen — s ha csak nem mozdultak el — fejükkel kifelé állnak.
3. A koporsó aljának szegei hegyükkel felfelé állnak. Ez utóbbiak mozdulhatnak el legkevésbé helyükről, mivel fejükkel a sírgödör aljához tapadnak.

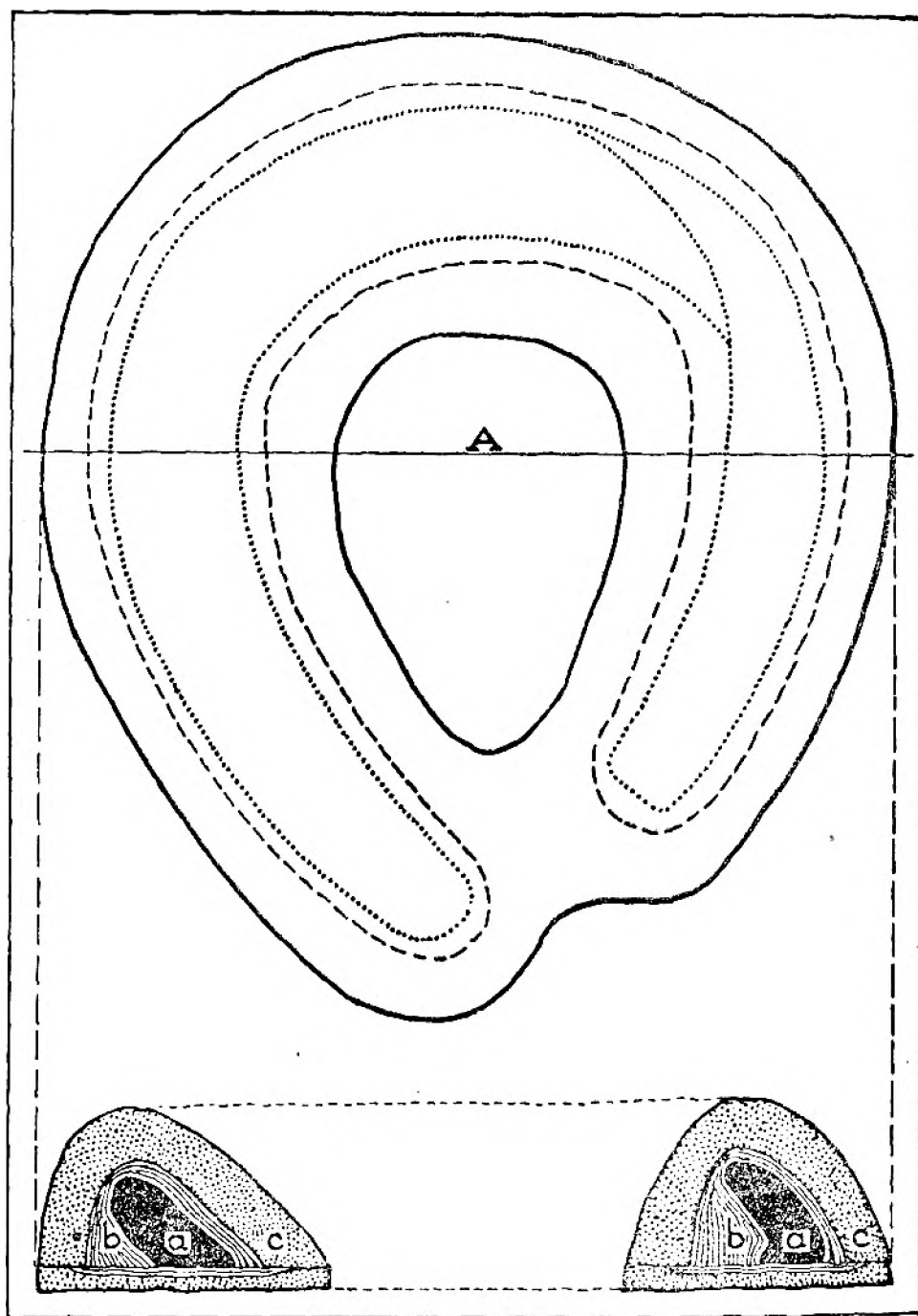
A szegeket tehát beverésük helye szerint több szintben találtuk, még akkor is, ha a koporsó összeroskadt.

Mindezeket figyelembe véve, a sír bontása közben legfelül — többnyire egy szintben — talált szegek helyét a csontvázlapon hozzávetőlegesen berajzoltam, fekvését feljegyeztem. Természetesen mielőtt ezeket a szegeket felszedtük volna, a csontvázat nagyjából, vagy ha lehetséges volt teljesen kibontottuk, hogy a szegek helyzetét a vázhoz viszonyítva rögzíthessük. Ilyenkor a magasabb szintben levő szegek alatt keskeny földréteget hagytunk. A felszedett szegek helyére mindenütt vékony papálceikát szúrtunk s így haladtunk lefelé a sírfenéken levő alsó szegekig. A csontváz felszedése után a szegeknek egymáshoz való viszonyát e papálceikák alapján mérőszalaggal rögzítettük.

A paszomány felszedése. Az egyik XVIII. századi sírban megmaradtak a ruha fémszövésű paszománydarabjai, melyek egymáson keresztül-kasul húzódtak. Ha egyszerűen kiszedtük volna a sírból, többé nem állapíthattuk volna meg, hogy hogyan voltak a ruhára varrva. Ezért helyeztük pontos lerajzolása után eredeti fekvésüknek megfelelően szedtük fel őket. Léckeretbe — melyet hátsó felén kereszt-léccel is megszilárdítottunk — kéregpapírt erősítettünk s erre m/m-papírost ragasztottunk; az utóbbira mérések alapján felvázoltam a csontváz szükséges részét, s megjelöltem a paszománydarabok pontos helyét. Azután a paszománydarabokat egyenként felszedve, felragasztottuk megfelelő helyükre (7. kép). Ilyenképpen megmaradt viselet-történeti feldolgozásának lehetősége.

A pártá felszedése. Az egyik sírban két gyermekváz feküdt; közülük az egyik oldalfülkében volt. A sírt a sziklás talajba mélyen bevágták s az oldalfülke bevágása olyan szűk volt, hogy a váz kibontása a legnagyobb nehézségekbe ütközött. A sírban mellékletek is voltak. A koponya mellett a fülke belső szögletében egy gyöngyöspártá feküdt, a ruha közeljének fémcsipkés kivarrása is megmaradt részben. Mindkettő azonban olyan gyenge állapotban volt, hogy kiemelésük esetén széthullottak volna. Pontos rajzukat sem készíthettem el a helyszínen, mert hozzájuk férni csak hasoncsúszva lehetett. Ezért elhatároztam, hogy gipszburokban kiemelem őket (8. kép; felülnézet és metszet). Az eljárás nem új, de nem tartom szükségtelennek, hogy a munkamenetet leírjam.

Vastag olajos-szappanhabba mártogatott selyempapír-rétegekkel

8. kép. Gipszburokba kiemelt pártá felülnézete és metszete
(a metszetben: a = pártá, b = selyempapírréteg, c = gipszburok)

fedtük be a pártát és a kezelőket. A nedves papírrétegeket ecsettel jól rányomkodtuk, hogy szorosan tapadjanak a tárgyra (a) s ezáltal annak minden részét szilárdan lekössék. A papírrétegek felrakásakor arra is ügyeltünk, hogy a mélyedések mindenütt kitöltődjenek s a burkolat a fenék felé köröskörül szélesedő formát vegyen fel (b). Erre azért volt szükség, hogy a rákerülő gipszburoknak kapaszkodási felülete sehol se legyen, tehát könnyen leemelhessük, mikor a tárgy kiszabadítására kerül a sor. Ezután gipszhabarcsot (tejfelvastagságút) készítettünk, melyet ráöntve úgy formáltunk, hogy egy-másfél ujjnyi rétegben mindenütt fedje a papírburkolatot (c). A gipsz megkötése (megszilárdulása) után a köves talajra fekvő, felülről most már szilárdan lerögzített pártá alá lapos sírbontó kaparókat nyomtunk két oldalról, hogy felváljon s ezekkel hirtelen megfordítottuk burkával együtt.¹⁰ A nyitott oldalról is nedves selyempapír-rétegekkel fedve 3–4 $\frac{m}{m}$ vastag gipszréteggel zártuk le, hogy a lelet szállítás közben ki ne hulljon.¹¹

*

E néhány szerény adattal igyekeztem hozzájárulni, a most még csak kialakulóban levő középkori ásatástechnikához; ennek terebélyesítése csakis a tapasztalatok kölesönös kicserélésével érhető el.

¹⁰ A megfordításnak ezt a módját csak kényszerűségből alkalmaztam. Ha a pártá nem kövön fekszik, akkor mellette körös-körül ferdén 5–6 cm-rel mélyebb szintbe áshattunk volna s az alatta levő földréteggel együtt gipszburokba fogva emeltük volna ki. Így ugyanis a megfordítás sokkal veszélytelenebb.

¹¹ A lelet kiszabadításakor az alsó vékony réteg eltávolítása után a gipszburkot leemeljük, s ha a papírréteg megszáradt volna, újra jól benedvesítve rétegenként leszedjük.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkeszti Szabó T. Attila

Az EME kiadása

12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban (1 hasonmással) —	2.—
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év —	1.50
17. György Lajos: Egy állítólagos Pauszaniasz-számazék irodalmunkban —	1.50
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei —	1.50
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben —	1.50
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái —	1.50
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében —	1.50
28. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. katb. egyházmegyében —	1.50
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év —	1.50
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye —	1.50
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Vadadi Hegedűs kódexe —	1.50
37. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre szövege 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalkotása érdekében —	1.50
42. Kristóf György: Bárá Eötvös József utazásai Erdélyben —	2.50
46. Varga Béla: Az individualitás kérdése —	2.50
48. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év —	1.50
54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai —	1.50
55. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855) (12 képpel) —	4.—
57. Tavaszy Sándor: A lét és valóság —	2.—
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez (1 térképvázlattal) —	2.—
60. Veress Endre: A történelmi Báthory István király (3 képpel) —	2.50
63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann (7 képpel) —	2.—
65. János Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai —	1.50
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban —	1.20
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év —	2.—
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme —	1.20
82. Grandpierre Edith: A kolozsvári Szent Mihály-templom története (34 képpel) —	2.50
88. Röss Károly: A mi regényirodalmunk —	2.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év —	1.20
90. Monaci István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időszakai sajtótermékek címjegyzéke —	2.—
92. János Elemér: Nyelv és társadalom —	1.50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1936. év —	2.—
96. Kántor Lajos: Czerei gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy kőtevője (4 képpel) —	2.—
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete (5 képpel) —	2.—
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága (1 képpel) —	1.20
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei (2 térképvázlattal) —	2.—

102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év —	2.—
104. Szabó T. Attila: Bábonny története és települése (68 képpel) —	4.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937) —	2.—
106. Fábrián Béla: Nagykend helynevei —	1.—
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év —	2.—
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyágának szolgáltatása és adózása (1640—1690) —	2.—
115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján —	1.20
116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalkulásában és korai működésében —	1.50
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat —	1.—
119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége búsz évi működésének mérlege —	1.20
120. György Lajos: A magyar nábob —	1.50
121. K. Sebestyén József: A Ceak-hegyi Brassovia vár temploma (11 képpel) —	1.50
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év —	2.—
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink könyvszerzéséhez —	1.50
124. Ady László: Magyarokpus helynevei (1 térképvázlattal) —	2.—
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének növényvilága (12 képpel és térképpel) —	2.50
126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű emlékeink (20 képpel) —	1.80
127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741—1798) (1 képpel) —	1.—
129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a Jimes daciucus északnyugati szakaszán (12 képpel) —	4.—
130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói —	2.50
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana —	2.—
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és jeladatai —	2.—
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csángói magyarokról —	2.50
138. Imre Barna: Mezőbánd helynevei —	3.—
139. Mikó Imre: A törvényhozási összefüggésség —	2.—
141. Entz Géza: A dési református templom (20 képpel) —	2.50
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító —	1.—
143. Herepei János: Könyvészeti tanulmányok (2 képpel) —	5.—
144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban —	1.50
147. Szabó T. Attila: Dés települése és lakossága —	2.—
149. Németh Gyula: Körösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése (1 képpel) —	2.50
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori emlékei (9 képpel) —	3.—
154. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben —	1.50
156. Garza Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése —	2.50
157. Makfal László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben —	2.—